

УДК 811.112.2.:81'367.335"712"

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ (ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Якубенко І.В., старший викладач
кафедри романо-германської філології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Статтю присвячено розробленню методики дослідження прагматичної інтерпретації моделей актуального членування складнопідрядного речення в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: актуальне членування, тема, рема, модель, прагматика.

Статья посвящена разработке методики изучения прагматической интерпретации моделей актуального членения сложноподчиненного предложения в современном немецком языке.

Ключові слова: актуальное членение, тема, рема, модель, прагматика.

Yakubenko I.V. METHODOLOGY FOR STUDYING OF THE ACTUAL DIVISION OF A SENTENCE (PRAGMATICS ASPECT)

The article is devoted to the development of a methodology for studying the pragmatic interpretation of models of the actual division of a complex sentence in modern German.

Key words: actual division, subject, rem, model, pragmatics.

Постановка проблеми. Особливість синтаксису як об'єкта лінгвістичного дослідження полягає в тому, що він співвідноситься з процесом мислення та процесом комунікації: одиниці рівнів у системі мови беруть участь у формуванні думки та комунікативному її вираженні тільки через синтаксис [5].

Постановка завдання. Отже, дослідження прагматичної інтерпретації моделей актуального членування складнопідрядного речення зорієнтоване на врахування відносин між синтаксисом, семантикою та прагматикою синтаксичної одиниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Алгоритм дослідження об'єкта складається з п'яти етапів:

- 1) вибірка складнопідрядних речень;
- 2) їх інвентаризація, визначення засобів комунікативного членування;
- 3) встановлення структурного мінімуму речення, побудова та визначення моделей актуального членування;
- 4) інтерпретація змісту повідомлення, інтерпретація компонентів його прагматики;
- 5) визначення моделей для вираження конкретного іллокутивного акту із загальної кількості встановлених моделей.

Визначення моделей актуального членування складнопідрядного речення необхідне для подальшого їх дослідження щодо певного контексту залежно від наміру мовця. Це дало б змогу адресату та адресанту структуровано й логічно виражати свої думки, розподіляти інформацію свого повідомлення між темою

та ремою відповідно до мети висловлення, за допомогою окремої схеми (моделі) виражати певні типи смислових відносин.

О.І. Селіванова так пояснює комунікативну «метамодель»: абстрактна схема, що являє собою кореляцію складників інформаційного обміну й комунікативних дій, а також співвідношення здійснюваних ними супровідних операцій, результатом чого є передача інформації від адресанта до адресата та комунікативний вплив [7, с. 265]. Отже, комунікативна модель є схемою здійснення комунікації, передачі інформації від адресанта до адресата. Комунікативно-прагматична модель речення є знаковим образом, стандартом, взірцем розподілу в реченні інформації, способом реалізації певного наміру мовця, способом впливу на реципієнта (адресата). Речення, належні до певних типів іллокутивних актів, використовуються в різних комунікативних моделях.

У лінгвістичній літературі останніх десятиліть ХХ – ХХІ ст. зафіксовано шляхи визначення в мові на рівні синтаксису моделей речень-зразків, за якими в цій конкретній мові будуються конкретні речення, наповнені різноманітним лексичним матеріалом [3; 6; 8; 11].

Відмінним для традиційної граматики є атомістичний опис підрядного речення: зіставляються різні аспекти характеристик підрядного речення, найчастіше як окремі класифікації, тоді як моделювання складного речення передбачає синтез окремих характеристик частин речення. Існує структурний підхід до синтаксичного моделювання речень,

запропонований О.І. Москальською. Комплексний підхід до моделювання речень представлений класифікацією О.В. Гулиги, у якій увагу зосереджено на принципах автосемантиї та синсемантиї. Оскільки підрядне речення виконує комунікативну функцію та позиціонується як член речення, то актуальним для нього залишається й смислове членування.

Будь-яке речення як комунікативну одиницю можна віднести до певного іллокутивного акту. Між структурними параметрами речення та набором його потенційних іллокутивних сил є певні закономірності. Якщо ж співвіднести іллокутивні акти з певним типом речень, а надалі з моделлю, то коло цих актів отримує певні обриси [6, с. 234]. Залежно від мети висловлення (подяка, погроза, вказівка) мовець застосовує у своєму мовленні, письмовому чи усному, відповідну модель речення.

Для того щоб виділити певну модель актуального членування речення, необхідно визначити, що саме в інформаційній структурі речення є темою, уже відомою інформацією, а що – ремою, тим новим, важливим, про що повідомляється. Застосовуючи метод *аналізу за членами речення*, визначаємо ці показники в складнопідрядних реченнях. Граматичне членування та актуальне членування речення пов'язані між собою, хоча їх межі можуть не збігатися: на формальний каркас речення накладається інформаційний, певний член речення використовується для вираження теми або реми.

Метод *контекстуального аналізу* доцільно використовувати для визначення в реченні даного й нового. Одним з аспектів контекстуальної зумовленості актуального членування речення варто вважати той факт, що рема одного речення стає темою наступного. Наприклад:

Sie müssen verstehen, was es mit unserer Firma auf sich hat. Wir sind anders und wir sind stolz darauf. Wir haben einundvierzig Anwälte, sind also klein im Vergleich zu anderen Firmen. Wir stellen nicht sonderlich viele Mitarbeiter ein, ungefähr einen pro Jahr. Wir offerieren die höchsten Gehälter und Zulagen im ganzen Land und das ist keine Übertreibung. Deshalb sind wir sehr wählerisch. Wir haben Sie ausgewählt, nachdem wir mehr als zweitausend Jurastudenten an den besten Universitäten überprüft hatten. Es wurde nur ein Brief versandt [13, с. 8].

Розглянемо складнопідрядне речення *Wir habe Sie ausgewählt, nachdem wir mehr als zweitausend Jurastudenten an den besten Universitäten überprüft hatten*. Застосовуючи

структурний метод (під час аналізу безпосередніх складників), записуємо структурну схему всього складнопідрядного речення. Отже, у головній препозитивній частині підметом S є особовий займенник *wir*, допоміжне дієслово HV представлено формою дієслова *haben* у першій особі множини та третя форма дієслова *auswählen* – *ausgewählt* (Partizip II) виконують функцію присудка, другорядні члени речення – додатки, виражений формою особового займенника третьої особи множини *Sie*. У підрядному реченні часу підмет S – це особовий займенник у першій особі множини *wir*, другорядні члени речення представлені іменниками *Jurastudenten*, *Universitäten*, числівником *zweitausend*, найвищим ступенем порівняння прикметників Superlativ *an den besten*, порівнянням *mehr als*. Структурну схему записуємо так: [S + HV + другорядні члени речення + P], (*nachdem* + S + другорядні члени речення P + HV), де S – підмет, HV – допоміжне слово, P – друга частина присудка, Partizip II.

Наступним кроком аналізу є визначення складу теми й реми, який визначаємо за допомогою *аналізу безпосередніх складників*. На цьому етапі дослідження необхідно застосовувати *метод контекстуального аналізу* для того, щоб правильно визначити приналежність членів речення до складу теми чи реми. До складу теми T входять підмет *Wir* та додаток *Sie*, які вже відомі з попередніх речень, про що свідчить контекст. Ремою R у головному реченні є присудок *habe ... ausgewählt*, підрядне речення повністю рематичне R, оскільки повідомляється абсолютно нова інформація, раніше не згадувана, і вона нова для головного героя: *mehr als zweitausend Jurastudenten an den besten Universitäten überprüft hatten*. На рематичне спрямування підрядної предикативної частини вказує її розташування в постпозиції, контекст, до складу реми належать присудок і група присудка, що зазвичай експлікують рему, а також другорядні члени речення, які несуть основне комунікативне навантаження. Модель актуального членування записуємо так: [T-R], (R).

Правильна інтерпретація компонентів повинна сприяти виявленню зв'язності тексту, що, власне, забезпечує цілісність змісту сказаного [6, с. 208]. Отже, прагматична інтерпретація включає виявлення стратегії мовця, встановлення та опис видів мовленнєвої діяльності (іллокутивних актів, їх складників), ідентифікацію мовних засобів,

опис їх взаємодії в процесі вираження прагматичного змісту, з'ясування ролі суб'єктів (мовця, слухача) у розгортанні змісту комунікативного акту.

Наступним кроком є встановлення моделей актуального членування складнопідрядного речення. На цьому етапі необхідно встановити структурний мінімум, семантичну основу речення-моделі за допомогою таких методів, як *логіко-семантичне* та *структурно-семантичне моделювання*.

Метод елімінації підрядного речення необхідний для визначення його структурної, семантичної або іллокутивної обов'язковості. А.П. Загнітко пояснює елімінацію як виключення (усунення) відомого та/або невідомого з граматично та/або стилістично значущою метою, унаслідок чого витворюється функціонально відмінна синтаксична одиниця, маркована внутрішньотекстовою висхідною або спадною валентністю [4, с. 105–110]. Під елімінацією предикативних частин О.Я. Лавринець розуміє їх пропуск, спрощення, виключення. Однак це не означає відмову від урахування семантики речення та лексичного значення його компонентів [8, с. 28].

Основним прийомом скорочення складу речення до структурного мінімуму залишається *метод «викреслення»*. Його суть можна описати за допомогою дефініції поняття «модель», наданої Л.Т. Ломтевим: модель речення є залишком після видалення з речення його непостійних складників або індивідуальних елементів як із позиції звучання, так і з позиції конкретності значення [3, с. 71]. Метод «викреслення» Г. Хельбіг ще називав *трансформацією елімінації*. Щоб правильно окреслити основні елементи структурної моделі, варто використовувати класифікацію О.В. Гулиги [3, с. 73].

Прагматична ж інтерпретація орієнтує на дотримання певних правил. На початковому етапі відразу використовуються *структурний метод (аналіз безпосередніх складників)* та *функціональний метод (контекстуально-інтерпретаційний аналіз)*. За його допомогою підкреслюється взаємодія структури й семантики речення для вираження тієї частини прагматичної інформації, яка є результатом цієї взаємодії. Взаємодія семантичного та прагматичного рівнів аналізу складнопідрядного речення дає можливість побачити, що модель складнопідрядного речення має потенційну іллокутивну спрямованість, яка за умови лексичного наповнення стає інформаційною [9; 10; 12].

Отже, дослідження мовленнєвої комунікації формує комплексний підхід до опису лінгвістичного об'єкта, що полягає в аналізі його формальної, інформаційної організації та комунікативного застосування.

Між структурою й семантикою речення, а також змістом його прагматичних компонентів існують відповідні зв'язки, що свідчить про можливість моделювання мовленнєвих ситуацій. Для прочитання контексту та врахування дейктичної (вказівної) інформації застосовується *функціональний метод*, а саме *методика контекстуально-інтерпретаційного аналізу*. Прагматичний зміст висловлення акумулюється переважно в інтенції мовця та іллокутивному акті. Думка мовця отримує певну знакову форму (речення) із синтактико-семантичними й прагматичними відношеннями [1; 2]. Визначаючи складники прагматичної інформації (змісту), першим кроком наведемо визначення інтенції мовця. Наступним етапом є використання *функціонального методу*. Іntenція зазвичай складається з двох етапів: перший включає в себе цільову спрямованість мовленнєвого акту та визначається як актомовленнєва інтенція, а другий розглядається як постакутомовленнєва інтенція, що передбачає досягнення основної мети. Наприклад:

Ich gebe ja zu, dass ich die Unwahrheit gesagt habe, und auch wenn Kore deswegen enttäuscht ist, hielt ich es doch für richtig, damit an die Öffentlichkeit zu gehen. Ich spüre, dass hier etwas von enormer kultureller Bedeutung verborgen liegt und habe mir diese Entscheidung wirklich nicht leicht gemacht. Aber manchmal muss man Prioritäten setzen. Damit war das Team für sie beendet [15, с. 26].

Наведене речення має інтенційну спрямованість *виправдання*. Модель – [T1-R1], (T-R). І головне, і підрядне речення мають свої яруси актуального членування, складнопідрядне речення загалом виявляє двовершинний склад теми та реми. У головному реченні фіксуємо додаткову тему *ich*, представлену підметом у формі особового займенника, що повторюється з попереднього речення надфразної єдності. У препозиційній головній частині міститься також додаткова рема у формі дієслова теперішнього часу для першої особи однини *spüre*. Це дієслово характеризується обов'язковою й факультативною валентністю. Обов'язковий актант входить до складу теми (*ich*), а факультативний відсутній. Саме тому в читача відразу ж може виникнути питання: *що відчуває головна героїня?* Факультативний

актант есплікується в підрядному реченні *dass hier etwas von enormer kultureller Bedeutung verborgen liegt und habe mir diese Entscheidung wirklich nicht leicht gemacht*.

Ідентифікації інтенційної спрямованості такого іллокутивного акту, як *виправдання*, сприяє метод *контекстуального аналізу*. Головна героїня роману Ханна (керівник дослідницької групи) знайшла в пустелі ущелину з багатьма старовинними наскельними малюнками та смертоносною кам'яною скульптуру Медузи. Зробивши приголомшливе відкриття, вона мучиться докорами сумління щодо того, чи варто надавати цьому розголос. У наведеному прикладі Ханна має намір пояснити своє рішення про розголошення таємниці (актомовленнєва інтенція), щоб співробітники з команди не засуджували її (постактомовленнєва інтенція).

Інший компонент прагматичного змісту речення – іллокуція. Вона надає певного спрямування й дієвості висловленню. Під час мовлення цей компонент віддзеркалює дію мовця. Процес визначення типу іллокутивного акту здійснюється за допомогою *функціонального методу*, а саме *прагматичного аналізу, прийому врахування семантичних (сміслових) показників речень-моделей і конкретної ситуації спілкування*. До уваги береться семантика речення та загальний (мовний) та/або мовленнєвий контекст. Наприклад, в одному потягу, в одному купе їдуть до Берліна два молоді хлопці. Пауль, супутник автора, від імені якого ведеться оповідь, закоханий у Христину. Проте їх спільний друг вчинив на неї напад через ревності. Дізнавшись про інцидент, Пауль ледве дістався квартири Христини, утікаючи від нападника. На жаль, вона не відчиняла дверей.

Mach auf! Schrie ich. Ich begann zu heulen. Tränen liefen über mein Gesicht. Meine Sicht wurde ganz verschwommen. Ich sah die Tür nur noch als etwas Weißes, Schimmerndes vor mir. Ich schlug mit beiden Fausten dagegen, bis meine Knochen laut knackten und es entsetzlich weh tat. Lass mich rein – brüllte ich. Lass uns zusammen einen Ort finden, an dem wir nicht allein sein könnten. Es muss einen solchen Ort geben. Wir werden ihn finden. Gemeinsam. Mach verdammt nochmal auf! – Geh nach Hause, Junge! Das ist besser für dich. Du kannst hier nichts machen. Und Christine geht es jetzt gut. Es ist vorbei! <...> Schließlich lief ich ganz nach unten. Was hättest du getan? [14, с. 102].

Зміст речення *Lass uns zusammen einen Ort finden, an dem wir nicht allein sein könnten*

(ірреальність, прохання, припущення) разом із даними контексту визначає побудову таких логіко-семантичних зв'язків: необхідно обов'язково зайти до Христини, показати, що йому також важко в цій ситуації, переконати її поговорити з ним, бути разом. Швидко відшукати в процесі мовленнєвого спілкування необхідні мовні одиниці з певними структурними елементами, які допоможуть донести до слухача думку та досягти певної мети, що стає можливим завдяки знанням про чинники співвіднесення моделі актуального членування з тим чи іншим типом іллокутивного акту. В одних комунікативних ситуаціях таких моделей буде декілька, а в інших їх кількість буде більш обмеженою.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, функціональний і структурний методи дослідження виявились основними в методиці побудови структурних моделей актуального членування складнопідрядного речення та їх подальшого дослідження в комунікативно-прагматичному аспекті. Передумовою дослідження речення в різних аспектах стала його поліфункціональність. За допомогою аналізу за членами речення та аналізу безпосередніх складників встановлено найважливіші показники теми й реми. Аналіз безпосередніх складників дав змогу на кожному з етапів дослідження отримати достовірні результати – за його допомогою підтвердилась взаємодія структури та семантики речення. Встановлення структурного мінімуму моделі стало можливим за допомогою логіко-семантичного й структурно-семантичного моделювання. Для побудови як структурного мінімуму, так і моделей розподілу інформації використаний метод «викреслення», що уможливив виокремлення тих компонентів речення, які є моделетворчими. Метод елімінації застосований для визначення структурної та іллокутивної обов'язковості підрядного речення. Методика контекстуального аналізу виявилась однією з домінантних, оскільки за її допомогою встановлювалися складники вже відомої та нової інформації, а також ідентифікувалась інтенційна спрямованість певного іллокутивного акту. Мовець у своєму мовленні використовує конкретні моделі складнопідрядного речення. Знаючи способи звернути увагу у висловленні на найважливішу інформацію, методи й прийоми дослідження синтаксичних структур у різних аспектах, можна зробити своє спілкування більш успішним, досягати мети спілкування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. М.: Наука, 1976. 382 с.
2. Баева Г.В. Семантико-прагматические особенности вербальных и невербальных знаков в рекламном дискурсе: на материале немецкой пресскреамы: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Тамбов, 2000. 24 с.
3. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. М.: Высшая школа, 1971. 206 с.
4. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2006. 378 с.
5. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М.: Лингвистическое наследие XX века, 2010. 368 с.
6. Козловский В.В. Структурно-семантическая организация и коммуникативно-прагматическая направленность предложений с конъюнктивом в современном немецком языке: дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04. Черновцы, 1997. 394 с.
7. Комлев Н.Г. Словарь иностранных языков. М.: Эксмо, 2006. 669 с.
8. Москальская О.И. Грамматика текста. М.: Высшая школа, 1981. 183 с.
9. Слюсарь Н.А. Грамматика и актуальное членение предложения: исследование на материале русского и ряда других языков: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19. СПб., 2008. 334 с.
10. Соловьева Е.В. Функционально-прагматический потенциал речевого акта возмущения в современном немецком политическом дискурсе: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Нижний Новгород, 2013. 22 с.
11. Филиппова И.Н. Формально-грамматическое и актуальное членение пословиц: на материале немецкого языка: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. М., 2001. 215 с.
12. Жарёнова Н.В. Функционально-прагматическая модель современного немецкого языка Швейцарии. *Грамота: альманах современной науки и образования*. 2009. № 2. Ч. 3. С. 55–58.
13. Grisham J. Die Firma. München: Wilhelm Heine Verl., 1990. 560 S.
14. Lebert B. Der Vogel ist ein Rabe. Köln: Kiepenhuer & Witsch Verl., 2003. 127 S.
15. Thiemeyer Th. Medusa. München: Knauer Taschenbuch Verl., 2005. 363 S.